

Het
ZWAARD
van

Woerden

een

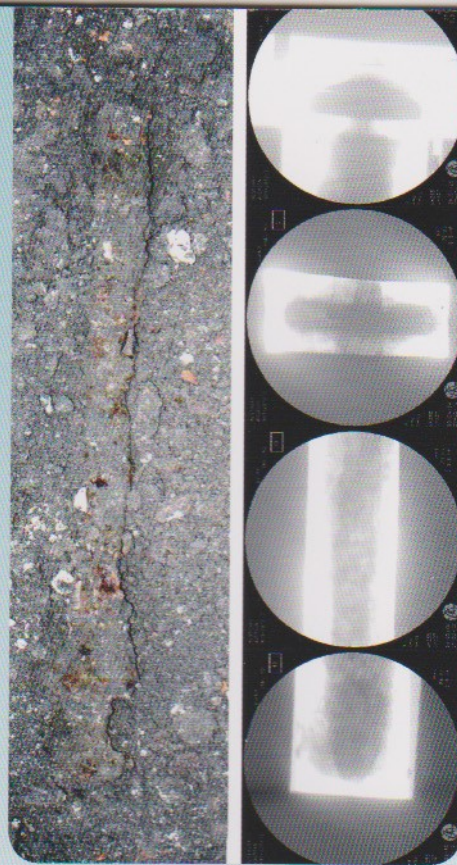
archeologische ontdekking
aan de Hogewoerd

Een opzienbarende vondst aan de Hogewoerd

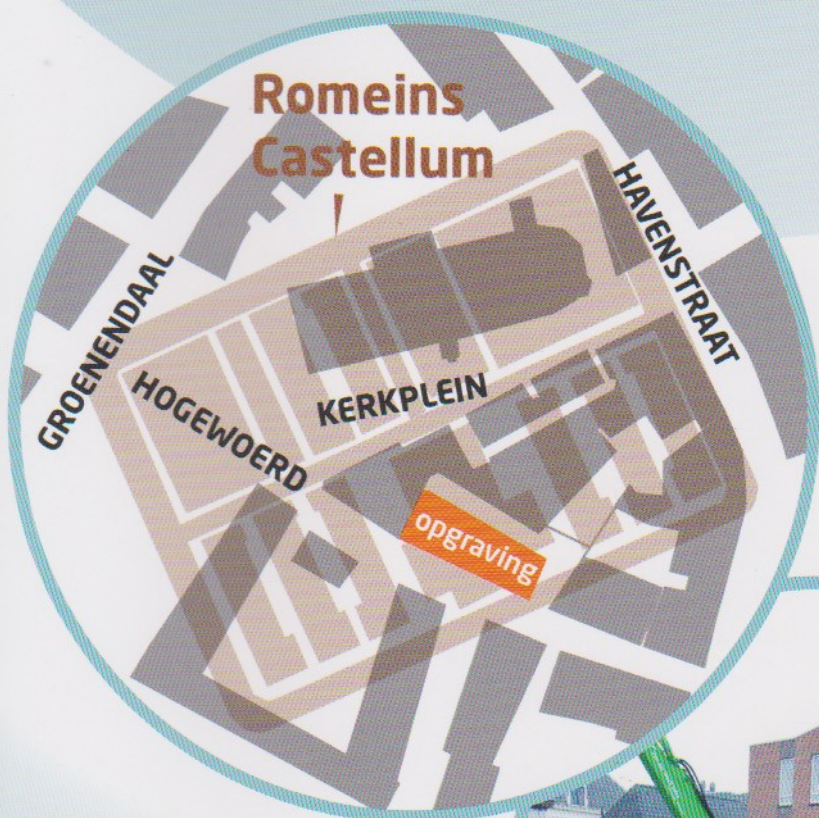
Een langwerpige brok roest, verre van spectaculair ogend, blijkt een topvondst te zijn. Het roestige voorwerp kwam in 2012 aan het licht bij een archeologisch onderzoek aan de Hogewoerd in de binnenstad van Woerden. Onder de roest zat een fraai zwaard verborgen. En nu het uit de 8e eeuw blijkt te zijn, werpt het een nieuw licht op de vroege geschiedenis van Woerden.

In Woerden is de afgelopen jaren veel archeologisch onderzoek gedaan. Zo kijken Woerdenaren niet vreemd op van bodemvondsten uit de Romeinse tijd. Midden in het huidige stadscentrum heeft immers zo'n 2000 jaar geleden een Romeins fort (*castellum*) gestaan. Overblijfselen daarvan zijn bij opgravingen ontdekt, evenals resten van de bijbehorende nederzetting (*vicus*) en verscheidene Romeinse schepen.

Voordat woningcorporatie GroenWest een nieuw appartementencomplex aan de Hogewoerd kan bouwen, is het vanzelfsprekend dat er een archeologisch onderzoek plaatsvindt. De bouwlocatie op het voormalig braakliggende terrein bij het Kerkplein ligt deels op de plek waar het Romeinse fort stond. Het is een wettelijk beschermd archeologisch monument. In de bodemlagen uit de Romeinse tijd mag daarom in principe niet gegraven worden.

Zwaard als roestklomp in de grond en op röntgenfoto's.

Puin en een Karolingische roestklomp

Tijdens de begeleiding van de bouwwerkzaamheden in 2012 vinden de archeologen Romeins puin van het *castellum*. Ze diepen nog veel meer resten op van bebouwing uit de nieuwe tijd. Maar een ware verrassing is het zwaard uit de 8e eeuw. Een opzienbarende vondst omdat er nauwelijks overblijfselen uit die periode in de Woerdense geschiedenis bekend zijn. De vroege middeleeuwen is een periode van historische ruis. Het is een raadsel wat er dan in Woerden gebeurt, verklarende bodemvondsten ontbreken. Met het zwaard heeft Woerden opeens een duidelijk bewijs dat er in de vroege middeleeuwen mensen woonden.

Voorafgaand aan de nieuwbouw door Bébouw Midreth is het terrein in 2011 met proefsleuven onderzocht en aansluitend zijn de bouwwerkzaamheden in 2012 archeologisch begeleid door RAAP.

Van roestklomp tot slagzwaard

Het is aan het eind van een koude winterdag in januari 2012 als de metaaldetector heftig uitslaat door een langwerpige roestklomp. De vinder kan zijn ogen niet geloven en denkt direct aan een zwaard. Toch houden de archeologen er rekening mee dat de roest wellicht slechts een flink scharnier van een deur verbergt. Dat er iets heel bijzonders is opgepiept aan de Hogewoerd, blijkt als specialisten van Restaura de vondst onder handen nemen. Op hun röntgenfoto's is onder de dikke roestaanslag een versierd zwaard te zien.

Het zwaard gaat bijna een jaar in een ontzoutingsbad voordat het schoongemaakt en gerestaureerd kan worden. Het eindresultaat is een fraai ijzeren slagzwaard, ook wel *spatha* genoemd, dat dateert uit circa 700 tot 740 na Chr. Het zwaard is 90 cm lang en aan twee kanten geslepen. In de roestlaag zijn de houten schede waar het zwaard in zat en de houten greep deels bewaard gebleven. De gevestbekroning en pareerstang zijn ingelegd met zilveren plaatjes en er zitten twee geometrische versieringen op. Alleen het deel boven de zwaardschede is versierd. Er is in Nederland slechts één zwaard bekend van hetzelfde type. Dat zwaard is in Hippolytushoef op Wieringen gevonden en komt vermoedelijk uit een graf.

GroenWest
bekostigde de
restauratie van het
zwaard.

Foto's: RESTAURA

Twee millennia in een bouwput

De bouwlocatie aan de Hogewoerd ligt op een beschermd monument. De opgravingsput mocht daarom maar tot op beperkte diepte aangelegd en onderzocht worden om het archeologische monument te beschermen. Alleen op de plek van een olietank die uitgegraven werd, kon de bodem dieper onderzocht worden. Het leverde bodemvondsten en sporen op uit de afgelopen 2000 jaar. De meeste daarvan zijn restanten van bebouwing uit de nieuwe tijd (16e-19e eeuw). Een aantal vondsten - en niet de minste! - dateert uit de periode daarvoor: de Romeinse tijd en vroege middeleeuwen.

Romeins muurwerk

In grote delen van de bouwput lag Romeins bouwpuin van de afbraak van het *castellum*. Met het verwijderen van een oude olietank kwam ook een stuk muurfundering van het Romeinse *castellum* tevoorschijn. Gezien de ligging was het een fundering van het hoofdgebouw, de *principia*, daterend uit omstreeks 200 na Chr. Meer specifiek was het de grote zaal (*basilica*) waar degene die leiding gaf, de prefect, bijvoorbeeld toespraken hield voor zijn manschappen. In 2005 is iets buiten het plangebied, bij de bouw van een liftschacht, de fundering van het voorhof van dit hoofdgebouw opgegraven. Beide funderingen bestonden uit hetzelfde materiaal, namelijk kiezels.

Romeins Castellum

Grote of Petruskerk

opgraving

Vroegmiddeleeuwse graven

Tussen het Romeinse puin zijn op twee plaatsen resten van drie skeletten gevonden (2A en 2B). Bij één daarvan lag een zwaard (2B). De combinatie van het zwaard met stukjes menselijk bot er direct omheen, lijkt te wijzen op een graf. De skeletresten zijn gedateerd met koolstofanalyse. Daarbij wordt het gehalte radioactieve koolstof van organisch materiaal - in dit geval bot - gemeten en daaruit is de ouderdom af te leiden. Zo weten we dat de skeletten uit de 8e eeuw stammen. Al het bot is afkomstig van volwassenen en deels goed geconserveerd gebleven.

16e eeuw langshuis

Overal in de bouwput vonden de archeologen funderingen, kelders, vloeren en (beer)putten van baksteen uit de periode na 1500. Vooral in het noordwesten legden ze veel funderingsresten bloot, horend bij verschillende bouwfases van een en hetzelfde huis waarvan de kern teruggaat tot in de 16e eeuw. Het was een zogenoemd langshuis van ruim vier meter breed en twaalf meter diep. De korte gevel stond haaks op de Hogewoerd. Vanwege de vele verbouwingssporen in de funderingen, bestond dit huis mogelijk verschillende eeuwen, tot ver in de nieuwe tijd.

Kelders en beerputten uit de 17e-19e eeuw

Bij het 16e eeuwse huis zijn twee kleine kelders uit de nieuwe tijd ontdekt. Een van de kelders is uiteindelijk in twee gelijke helften gesplitst, waarvan een als beerput is gebruikt. Het keukenafval dat daarin lag, is goed te dateren. De laatste (jongste) vulling dateert rond 1860-1880. Nabij deze kelder lag een beerkuil met vulling uit de 18e eeuw. Van de andere kelder is een vloertje van rode tegels overgebleven, evenals een stuk van de opgaande muur. Hier, in het midden van de bouwput, waren relatief veel recente verstoringen. De meeste funderingen zijn er uit gesloopt. Verder zijn aan de oostzijde van de bouwput delen van een muur, een ronde put met koepel (beerput?), twee stukken sierbestrating (paal)kuilen en greppels gevonden. Waarschijnlijk stond er in de nieuwe tijd niet de hele periode bebouwing op dit deel van het terrein.

In sneltreinvaart door de vroegste historie van Woerden

0 | Wonen op een woerd

Over de prehistorie van Woerden is nauwelijks iets bekend, maar we weten dat er rond het begin van onze jaartelling mensen wonen op de plek van de huidige binnenstad. Het is een geschikte woonplek, omdat er een natuurlijke verhoging of hoge 'woerd' langs de Rijn (nu Oude Rijn) en het riviertje De Linschoten ligt. Voor de Romeinen, die hier in de 1e eeuw neerstrijken, vormt de Rijn uiteindelijk de begrenzing van hun rijk. Ze bewaken de grens, ook wel *limes* genoemd, met een reeks van grensforten. Ook in Woerden staat zo'n Romeins fort ter hoogte van het huidige Kerkplein en de Hogewoerd: *castellum Laurium*.

40 | Een castellum op de zuidelijke Rijnsoever

Het eerste *castellum* wordt aangelegd in de tijd van keizer Caligula, rond 40 na Chr. Dat fort wordt vrij snel verlaten, maar rond 47 na Chr. komen de Romeinen weer terug en bouwen een nieuw fort, iets noordelijker gelegen. Tijdens het geweld van de Bataafse opstand (69) brandt dit fort af. In 70 wordt op dezelfde plaats een nieuw houten fort gebouwd. Rond 170 wordt dit vervangen door een *castellum* van steen. Dit fort meet ongeveer 120 x 85 meter en de huidige straat Kerkplein is te zien als de lengteas. Een wal met palissaden en gracht of greppel omringen het fort. Op diverse punten staan wachttorens en aan de twee kruisende hoofdwegen op het binnenterrein liggen gebouwen van de manschappen. Waarschijnlijk verblijven er zo'n 500 soldaten: eerst Cohors XV Voluntarium (een cohors is een legereenheid) met vrijwillige infanteristen van Romeinse burgers, afgelost rond het midden van de 2e eeuw door Cohors III Breucorum uit de Balkan.

300 | Na het vertrek van de Romeinen

Invallende Germanen zorgen in de 3e eeuw voor dreiging en de Romeinen trekken naar het zuiden terug. Ze verlaten het *castellum* eind 3e of begin 4e eeuw, dat is niet exact bekend. Na de val van het Romeinse rijk krijgen andere volken het voor het zeggen. Franken en Friezen strijden om de macht. De periode die dan aanbreekt, staat wel bekend als de 'donkere middeleeuwen' omdat schriftelijke bronnen en bodemvondsten vrijwel ontbreken. Midden-Nederland is in de loop van de 4e eeuw door wateroverlast ook slechter bewoonbaar. In de 6e eeuw neemt de bevolking echter weer toe. Uiteindelijk krijgen de Franken, onder leiding van koning Karel Martel, aan het begin van de 8e eeuw het gebied van het huidige Holland en Utrecht onder controle.

Romeinse tijd

15 voor Chr. - 450 na Chr.

IJzertijd

800 - 15 voor Chr.

Bronstijd

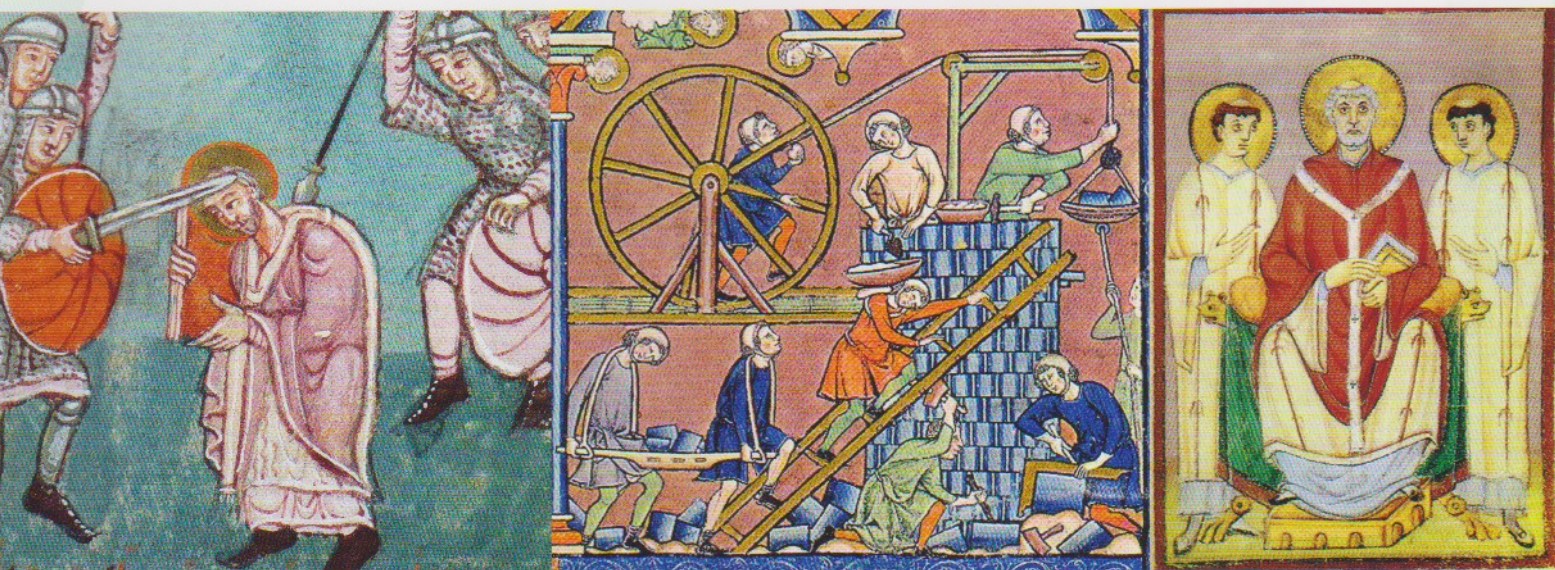
2000 - 800 voor Chr.

Steen Tijd

- 2000 voor Chr.

700 | Franken, missionarissen en bisschoppen

De Frankische koningen, die zich Merovingers noemen, zijn aanhangers van het christendom. Zij steunen monniken die dit geloof in hun gebied willen verbreiden. Zo doet de Ierse monnik Willibrord, die later bisschop van Utrecht is, op zijn missietocht mogelijk ook Woerden aan. Van missionaris Bonifatius is het zeker aannemelijk dat hij in Woerden predikte. Een historische bron (Liudger) vermeldt namelijk dat hij tussen 719-722 actief is in 'Wyrda' ofwel Woerden. Bonifatius sticht diverse kerken, wellicht ook het eerste kerkje van Woerden, maar dat is onzeker. Wel staat in het goederenregister van de Sint-Maartenskerk in Utrecht (uit 900-948) vermeld dat in Woerden alle bezittingen in eigendom van de Utrechtse kerk zijn. Het centrum van dit bezit moet in het voormalige *castellum* gelegen hebben, op de plek waar de Petruskerk uit 1375 nu nog staat.

1160 | Grensplaats tussen het Sticht en Holland

Woerden heeft in de middeleeuwen een belangrijke verdedigingsfunctie omdat het op de grens van twee machtsgebieden ligt: dat van de bisschop van Utrecht (het Sticht) en de graaf van Holland. De bisschop van Utrecht heeft het in Woerden voor het zeggen. Ondertussen proberen Hollandse edelen en onafhankelijke steden zijn macht te ondermijnen. Rond 1160 sticht de bisschop van Utrecht, Godfried van Rhenen, daarom een burcht in Woerden. Dat kasteel is al vóór 1446 afgebroken. De locatie ervan is onbekend, maar mogelijk stond het ten zuiden van de Hogewoerd. Na de moord op Floris de Vijfde, de graaf van Holland, komt Woerden eind 13e eeuw in handen van het graafschap Holland. De grensplaats tussen Utrecht en Holland krijgt in 1371 wallen en grachten en in 1372 stadsrechten. Omstreeks 1410 wordt aan de oostzijde van de stad een nieuw kasteel gebouwd, dat nu nog bestaat. Er breekt een tijd van economische voorspoed aan en Woerden raakt dichter bebouwd.

Nieuwste tijd

1795 na Chr. - Heden

Nieuwe tijd

1500 - 1795 na Chr.

Late Middeleeuwen

1000 - 1500 na Chr.

Vroege Middeleeuwen

450 - 1050 na Chr.

Opgediept uit de bodem

Het archeologisch onderzoek aan de Hogewoerd heeft vele vondsten opgeleverd, daterend van de Romeinse tijd tot de nieuwste tijd. Naast veel resten van keukengerei, zoals weggegooid vaatwerk en ook glas, verzamelden de archeologen diverse metaalvondsten, botten, bouwpuin en meer. Op deze pagina krijgt u een impressie van de rijkdom van de vondsten.

Glas Er zijn meer dan 280 fragmenten glas uit voornamelijk de nieuwe tijd opgegraven, vooral van flessen en drinkglazen. Het meeste glas komt uit de 19e eeuwse beerput.

Zegellak In een 18e eeuwse beerput is een klein fragment gevonden van een lakzegel waarmee documenten officieel gemaakt werden. Het stempel is helaas onleesbaar.

Bouwkeramiek Het verzamelde Romeinse bouwpuin bestaat vooral uit brokken van dakpannen (*tegulae en imbrices*) en vloertegels. Een van de dakpannen heeft het stempel [EXEXG]. Het volledige stempel is VEXEXGER: *Vexillatio Exercitus Germanici (Inferioris)*, dit was een speciale taakgroep van het Romeinse leger in de provincie Germania Inferior. Baksteen met dit stempel is geproduceerd in de militaire pannenbakkerij de Holdeurn bij Nijmegen. Het stempel dateert van na circa 140 na Chr.

Metaal

Tot de metaalvondsten behoren - naast het zwaard - onder meer een Romeinse schoenspijker, een hartvormige hanger van Romeins paardentuig, een 14e eeuwse muntje (zgn. 'mijt van Namen' geslagen onder Willem I de Rijke, 1337-1391), een koperen tapkraan uit de 18e eeuw, een stuk van een Romeins beeld en een fragment van een rijk versierde loden tabaksdoos uit omstreeks 1600.

Aardewerk Onder de ruim 1200 opgegraven aardewerkfragmenten zijn er enkele uit de Romeinse tijd en late middeleeuwen (1250-1500 na Chr.). Het meeste vaatwerk is afkomstig uit de nieuwe tijd: scherven van kommetjes, schalen, borden, pijpenkoppen etc. grotendeels afkomstig uit de jongste beerput.

Dierlijk bot De opgegraven dierlijke botten, zo'n 170 stuks, zijn goed bewaard gebleven in de bodem. Het gaat hoofdzakelijk om slachtafval, maar (waarschijnlijk) ook om botten van huisdieren.

Het Frankische zwaard van Woerden

Alle archeologische vondsten en sporen bij elkaar vertellen het historische verhaal van het bouwterrein aan de Hogewoerd. Het is duidelijk dat daar in de Romeinse tijd een deel van het *castellum* stond en in de middeleeuwen en daarna een huis met kelders en beerputten. Maar wat deed de meest intrigerende vondst, het zwaard met de botresten, daar? En van wie was het? De archeologen hebben wel een vermoeden.

Bonifatius in Dokkum vermoord (detail uit een Middeleeuws handschrift).

Frankische heersers

Het fraaie zwaard is een typisch slagzwaard dat tussen circa 700 en 740 na Chr. is gesmeed. In die tijd was Woerden met het omliggende gebied in Frankische handen. Dat het zwaard en ook de skeletten binnen de muren van het Romeinse *castellum* tevoorschijn kwamen, is heel bijzonder te noemen. Het kan er op duiden dat het Romeinse fort in de vroege middeleeuwen opnieuw een machtsbasis werd voor de nieuwe Frankische heersers. Uit archeologisch onderzoek langs en binnen de voormalige Romeinse rijksgrens (de *limes*) blijkt dat dat vaker gebeurde.

De archeologen gaan ervan uit dat de skeletten afkomstig zijn van mensen die begraven lagen op een voorheen nog onbekend vroegmiddeleeuws grafveld. De combinatie van het zwaard met botresten wijst op een grafkuil - ook al is het graf niet herkend - en niet op een bewust geofferd wapen. Bij de andere skeletten zijn geen voorwerpen aangetroffen.

Begraven edelman

Vermoedelijk was het zwaard een bijgift in het graf van een lokale edelman. Zo'n zwaard was uiterst kostbaar en slechts weggelegd voor de elite, voor mannen met een hoge status en macht. Zij hadden het recht om een zwaard te dragen. Het graf van de edelman met zwaard kan symbool staan voor de inlijving van de plaatselijke elite van Woerden in de Frankische machtsstructuur.

Afgezien van de drie opgegraven individuen, zijn er geen andere skeletten gevonden. Over het grafveld is ook niets bekend uit historische bronnen. Waarschijnlijk is de puinheuvel van het Romeinse *castellum* in de latere middeleeuwen flink afgegraven. Zo kwamen de bodemlagen van omstreeks de 15e eeuw direct op de vroegmiddeleeuwse skeletten te liggen.

Een van de weinige afbeeldingen van de kleding van een Frankische edelman met zwaard (muurschildering in de St. Benedikt, Mals (Zuid-Tirol), 8e-begin 9e eeuw).

Opkomst van het christendom

Hoe het proces van kerstening precies gegaan is, is onbekend. Wel bekend is dat missionarissen van elders van de Frankische koningen het Christelijke geloof in hun rijk mochten verspreiden. Zo ook missionaris Winfried, later Bonifatius genoemd, die volgens een historische bron tussen 719 en 722 na Chr. in Woerden verbleef om daar te prediken. Wellicht is toen - door toedoen van Bonifatius - in Woerden ook een kerk gesticht, zoals missionarissen gewoon waren te doen.

Naar de locatie van het vroegste Woerdense kerkje is het gissen. Mogelijk werd er al een kerkje gebouwd op de resten van het Romeinse *castellum*. Dat was namelijk bij enkele andere Romeinse *castella* het geval, zoals in Utrecht en Wijk bij Duurstede. De voorganger van de huidige Petruskerk schijnt gebouwd te zijn op een plek waar eerder een houten kerk stond, die in 1202 tijdens een plundertocht in brand is gevlogen. In de 13e eeuw bouwden de Woerdenaren daar weer een nieuwe kerk, de huidige Petruskerk. Wie weet schept toekomstig archeologisch onderzoek in de binnenstad meer duidelijkheid over de vroegste kerk en het grafveld in Woerden.

Kaart met ligging van de castella langs de Limes

Een impressie van de edelman met het zwaard uit Woerden

Nieuwe bewoners op historische grond

Het Frankische zwaard bekijken?

Het zwaard is vanaf najaar 2016 te bewonderen in het Stedsmuseum Woerden, waar ook veel andere mooie vondsten geëxposeerd worden. Ook in parkeergarage Castellum kunt u bodemvondsten bekijken. Wie meer wil weten over de geschiedenis van Woerden kan terecht op www.VerhaalvanWoerden.nl en op www.langsdelimes.nl.

Appartementencomplex Hogewoerd in Woerden staat op historische grond. Het ligt deels op de plek waar voorheen het Romeinse *castellum* lag, evenals - naar we nu weten - Karolingische graven en een 16e eeuwse huis. Aan de bouw van het pand ging daarom uitgebreid archeologisch onderzoek vooraf in 2011 en 2012. Omdat het plangebied in een beschermd monument ligt, mocht de bouwput maar tot op beperkte diepte aangelegd worden. Ook bij de bouwwerkzaamheden voor het appartementencomplex is rekening gehouden met de onderliggende historische bodemlagen. Zo zijn de funderingspalen geboord en niet geslagen om de trillingen in de ondergrond tot een minimum te beperken.

Om de historische achtergrond van deze plek levend te houden, heeft GroenWest samen met Bébouw Midreth en de gemeente Woerden, gezorgd voor een gevelpaneel aan de wand van het appartementencomplex. Daarop is informatie te vinden over het archeologisch onderzoek op het terrein. Een stukje vroege geschiedenis van Woerden is zo blijvend verbeeld op deze plek.

Colofon

Tekst en ontwerp: RAAP Archeologisch Adviesbureau in opdracht van Woningcorporatie GroenWest, september 2015.

